

Fanatiker som föll på eget grepp?
av Jan Tullberg och Birgitta Tullberg

Manuskript snarlikt det publicerat i

Svenska Dagbladet
Den 24 februari 1995.

Fanatiker som föll på eget grepp?

av Jan Tullberg och Birgitta Tullberg

Inte oväntat har vår bok *Naturlig etik - en uppgörelse med altruismen* mötts med en del motargument. En sociobiologiskt baserad argumentation för att en självupppoffrande moral bör ersättas med en ömsesidig är ju svårsmält för många.

Filosofen Lars Hertzberg gör flera invändningar (Samtider 3/2). Han opponerar sig mot vårt sätt att problematisera bedömningar - om definitionen ger svaret direkt så blir onekligen analysen enklare. Martyrer och solidaritet är bra och altruistiska, men fanatiker är dåliga och de borde därför separeras till en annan kategori än altruism. Problemet är att alla fanatiker ser sig själva som martyrer och motiveras också de av en självupppoffrande filosofi. Vill man minska antalet fanatiker anser vi det klokt att sluta predika självupppoffring för höga ideal. Många tillämpar dessvärre terminologier som att "riktiga" kristna och socialister är goda, men personer man ser som onda omdefinieras till folkets fiender, kättare och papister. Den fina termen förblir ren och god. Alla seriösa moralreflektioner måste dock innehålla något mer substantiellt än att man är för positiva beteckningar och mot negativa. Vi anser vi gör rätt genom att ha funktionella termer som inte implicerar automatik i den etiska bedömningen.

Den mest fundamentala invändningen från Herzberg är att inte bara naturvetenskap som darwinism, utan också samhällskunskap, religion och filosofi missbrukas när de används som bas för moraliska regler. Något överraskande påstår han att alla regelsökare inte "insett" vad moral är, utan vi lever aningslöst i "en föreställning om att moralen består i en uppsättning regler som tillåter eller förbjuder olika saker ... Men moralen förbjuder i själva verket ingenting och tillåter därför ingenting."

Om det nu inte bör skapas moralregler, så misstänker man att alternativet är att varje individ genom en öppen personlig reflektion skall avgöra vad som är rätt och vad som är fel. Herzberg antyder att en språklig reflex är en lämplig styrmekanism; med vilket ord man klassar en handling blir avgörande. Men han tycks villrådig också till en sådan modell. Han hävdar visserligen att efter en ordklassning så "ansvarar Du själv för vad du gör dig till". Men straxt tidigare påstod han: "Att välja sin egen moral är att inte ha någon moral".

Vi anser att moral just är en fråga om val av regler på social och individuell nivå. Olika regler hamnar lätt i konflikt med varandra, men med realism och rationalitet kan vi fatta bättre beslut. En sådan moraldiskussion är inte heller att motverka individens beslutsrätt, utan den kan ge ett stöd till ett klokt val. Ofta används etik dock i den vanliga bemärkelsen av "att moralisera"; att framställa sig själv som oegennyttig och lura någon annan att göra något man själv inte skulle ha gjort.

Att avfärda moralregler och hänvisa till en inre röst eller ordens innehåll är dock ett dåligt sätt att angripa det falska moraliserandet. Det är svårt att se hur moral i Hertzbergs mening kan ha någon praktisk betydelse eller intellektuell stringens. Risken ökar att moral blott blir ett internt språkspel för filosofer som leker i en Wittgensteinsk sandlåda.

En uppfattning går igen i flera andra inlägg i debatten; altruism och reciprocitet behöver inte vara varandras motsats, utan kan vara komplement. Klarast uttrycks den tanken av teologen Erik Petré (Samtider 7/1) som ser reciprociteten som grunden och altruismen som en merprestation, att "gå den andra milen". Samma grundsyn framförs av Carl Olof Tamm (Samtider 13/1) liksom i en ledare i DN (8/1). Det tycks befogat att ytterligare motivera vår uppfattning att altruism inte är överkurs utan kontrakurs.

Som ett exempel på kristendomens positiva inställning till reciprocitet tar Petré ett budskap ur nya Testamentet: "Såsom I viljen att människorna skola göra mot eder, så skolen I ock göra mot dem". Detta är inte vilken mening som helst, utan den har fått det förpliktande namnet Den Gyllene Regeln och är central i etikdebatten. Den är dock oprecis för "I viljen" lämnar mycket öppet; man kan ju vara mycket annat än reciprok, exempelvis egoist, altruist eller masochist. Lösryckt är det dock på intet sätt orimligt att tolka den som en reciprok uppmaning, som en universalitetsprincip, att samma regler skall gälla för dig som för mig. Denna mening är dock ingen fristående sats som var och en bör tolka på sitt vis, utan den har fått en speciell betydelse och auktoritet genom att uttryckas av Jesus i kristendomens kanske mest centrala text, Bergspredikan. Denna text pläderar inte för reciprocitet, utan är ett av de hätskaste angreppen på reciprocitet som någonsin gjorts.

Vad Jesus agiterar emot är just den gängse reciproka moralen enligt den mosaiska lagen. De som följer de reciproka reglerna benämner han hedningar, publikaner och syndare. "I haven hört att det är sagt ... Men jag säger eder" - Jesus ställer altruism mot reciprocitet. Den Gyllene Regeln förespråkar inte reciprocitet, utan en obegränsad sympati för den andre personen. Jesus talar inte för ömsesidighet, utan för ensidig generositet. Med "I viljen" avser Jesus att vi har en inställning som är primärt egoistisk. Vi önskar låna utan att betala igen, vi vill ha den andres mantel etc. Jesus uppmaning är att förkasta denna ohämmade egoism hos oss själva, men tillfredsställa den hos andra. Detta råd är paradoxalt och det är det som gör att även teologer har svårigheter att förstå hans tankegång. Det som är dåligt hos oss själva blir plötsligt något att tillmötesgå hos andra. Tanken är att gud är barmhärtig mot den som är barmhärtig och den jordiska rättvisan ersätts med en himmelsk. Men även i samhällen där alla trott på ett oundvikligt gudomligt domslut, så finns det ett behov att genomföra reciprocitet på jorden. Gudsfruktan räcker inte för att avskräcka brottslingen och motivera samarbete. Att predika altruism på jorden och någon typ av reciprok gudomlig rättvisa innebär en försvagning av reciprociteten. I ett samhälle där många inte tror, blir jordisk reciprocitet inte bara en praktisk, utan också en teoretisk nödvändighet.

Reciprocitetens moral betonar att vi inte kan uppnå våra egoistiska syften utan att komma i konflikt med andra individer som också styrs av egoistiska intressen. För att inte förgöra oss själva i ett allas krig mot alla så får vi styra oss mot en upplyst egoism, ett samarbete som gynnar oss själva, men inte går emot andras rätt. Ju bättre regler desto färre konflikter. Ju mer omfattande den reciproka moralen blir desto mer rationellt blir det för individerna att följa den. En god cirkel skapas.

Jesu råd är närmast diametralt motsatt, för också ont skall lönas med gott; "... att I icke skolen stå emot en oförrätt; utan om någon slår dig på den högra kinden, så vänd ock den andra till åt honom." Det är inte lite begärt. Dessvärre är det ett katastrofalt

råd vad gäller sociala effekter. Här skapas ingen god cirkel utan i varje interaktion gynnas den minst hänsynsfulle individen.

Det är inte endast de kristna som slätar över kristendomens kritik av reciprocitet. Ett exempel på detta är ett inlägg av Thomas Ericson (Samtider 22/1). Han argumenterar väl för Hedenius kritik av kristendomens metafysik, men vad gäller kristendomens moral skriver han följande ”Det etiska momentet är i stort sätt okontroversiellt. Det kan bäst sammanfattas i tesen att man själv bör handla så som man önskar att andra bör handla. Tesen finns vackert formulerad i Bergspredikan. Kant formulerade samma idé i det så kallade kategoriska imperativet.” Etiken är dock inte så okontroversiell, inte heller Kant står för en reciprok jordisk etik.

Petrén påtalar en begränsning i reciprociteten om man ser den som ren rationalitet. ”Denna kan i praktiken inte fungera enbart som en nykter kalkyl över insatser och återbäring”. Det håller vi helt med om. Reciprocitet är mycket mer än en rationell kalkyl, utan har en solid grund i vårt känsloliv. Sympati och antipati är ofta ömsesidiga och vi känner tacksamhetsskuld mot dem som hjälper oss och ilska mot dem som skadat oss. Mänsklighetens långa erfarenhet av ett socialt liv har selekterat fram en rad psykologiska mekanismer. Reciprocitetens moral är inte att sätta rationalitet mot känslorna, utan att med förnuftets hjälp modifiera vårt beteende så att det blir praktiskt reciprokt i den moderna situation vi nu befinner oss.

Det altruistiska alternativet går däremot på kollisionkurs mot våra känslor och är därför inte bara socialt sämre, utan också orealistiskt. Istället för en hygglig medmänniska, sätts ett högre mål ”varen alltså I fullkomliga, såsom eder himmelske Fader är fullkomlig”. Vad är detta om inte att göra det bästa till det godas fiende? En reciprok moral bekämpar det orättfärdiga våldet genom att förespråka en teori och praktik genom vilken brott inte lönar sig. Att vända andra kinden till tycks oss ett dåligt råd, då erfarenheten talar för att Edmund Burkes bedömning är riktig: ”Allt som krävs för att ondskan skall triumfera är att goda människor inte gör någonting”. Altruism är ännu värre än en neutral passivitet; formellt talar den mot egoism, men reellt stöder den sentimentalt mygel och storvulna krav genom att agitera mot reciproka moralregler. Den Gyllene Regeln är en destruktiv regel.

Kritiken mot reciprocitet innehåller en märklig attityd, den är låg, den är vardaglig och den är realistisk. Det är svårt att förstå dygden i att preferera en moral som är väsensfrämmande och orealistisk. Grundrelationen mellan reciprocitet och altruism tycks oss mycket tydlig och enkel - varje steg framåt för altruism är ett steg bakåt för reciprocitet. Med ett sådant perspektiv kan moralfilosofin bli mer konstruktiv och i mindre utsträckning ett forum för drömmar och illusioner.